

MARTYNA GRĄDZKA-REJAK

Instytut Pamięci Narodowej, Biuro Badań Historycznych

ORCID: 0000-0001-8805-0616

„ZBIERAĆ INFORMACJE O AKCJI PRZYGOTOWAWCZEJ I SYTUACJI W ORGANIZACJI...”. DZIAŁALNOŚĆ „REFERENTA DO SPRAW ŻYDOWSKICH” PRZY WUBP W KRAKOWIE W LATACH 1947–1950

Zainteresowanie funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa, a później Służby Bezpieczeństwa społecznością żydowską zaobserwować można w całym okresie istnienia Polski „ludowej”. Choć miało ono charakter ciągły, Bożena Szaynok wymieniła trzy główne okresy, kiedy – z różnych powodów – następowało największe nasilenie, czy też koncentracja działań operacyjnych. Pierwszy okres to lata od roku 1944 (po lipcu) do 1947, czyli jeszcze przed utworzeniem państwa Izrael, kiedy w powojennej Polsce odradzało się życie żydowskie, a wraz z nim działalność partii i organizacji społecznych. Kolejny – od maja 1948 do czerwca 1967 r. – to czas, kiedy PRL utrzymywało kontakty dyplomatyczne z Izraelem (w tym okresie następowały okresy wzmożonej i osłabionej aktywności w tym obszarze). Ostatni okres to lata po 1967 r., kiedy formalnie kontaktów zaprzestano¹. W każdym z tych podokresów można wskazać dodatkowe cezury², także w interesujących mnie pierwszych powojennych latach. Inna była polityka wobec społeczności żydowskiej od lata 1944 r. do pogromu kieleckiego 4 lipca 1946 r. Inna po tych wydarzeniach, a nawet w okresie od drugiej połowy 1948 r., gdy z Moskwy płynęły

¹ B. Szaynok, *Problematyka izraelska w działaniach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1948–1968* [w:] *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendt, Warszawa 2009, s. 66–74.

² Na temat lat 1945–1950 zob. też: M. Semczyszyn, B. Szaynok, *Kwestia ludności żydowskiej* [w:] *Aparat bezpieczeństwa wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnyk, Warszawa, s. 26–58.

wytyczne odnośnie do zaostrzenia kursu „antysyjonistycznego”³. Wszystkie te działania były wpisane w charakter komunistycznego państwa, którego władze dążyły do maksymalnego poznania życia zamieszkujących w nim obywateli, a szczególną uwagę kierowano na osoby wyróżniające się z tej społeczności m.in. narodowością, obyczajami, językiem, religią, pochodzeniem czy wyznawanymi poglądami⁴. Społeczność żydowska znalazła się w obszarze szczególnej inwigilacji – była grupą postrzeganą jako obca, a tym samym w pewnym sensie podejrzana i mogąca stanowić potencjalne zagrożenie. Starano się więc sprawdzać odradzające się wówczas instytucje społeczno-kulturalne i polityczne oraz jednostki, które wyróżniały się w nich swoją działalnością. Interesowano się także emigracją do krajów Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych, a szczególnie do Brytyjskiego Mandatu Palestyny. Interesowano się tzw. brichą, czyli nielegalną emigracją, starając się poznać jej skalę i znaleźć punkty przerzutowe⁵. Zarówno jednak po 29 listopada 1947 r., kiedy na posiedzeniu Organizacji Narodów Zjednoczonych przyjęto Rezolucję nr 181 o podziale Palestyny na dwa państwa: żydowskie i arabskie, jak i po 14 maja 1948 r., kiedy oficjalnie powstało niepodległe państwo Izrael, wyłoniły się kolejne obszary inwigilacji. Funkcjonariusze aparatu represji obserwowali i opisywali nastroje i reakcje pośród członków społeczności żydowskiej, w tym osób wracających do kraju po wydarzeniach II wojny światowej, skupiając się głównie na antypaństwowych wypowiedziach. Nadal inwigilowano także osoby starające się o emigrację do Izraela. Poza obserwacjami prowadzonymi wewnątrz kraju śledzono też kontakty zagraniczne, np. wizyty przedstawicieli organizacji żydowskich, kontakty z osobami, które przebywały w Palestynie (później w państwie Izrael) i innych krajach Europy Zachodniej czy USA, a także z izraelskimi placówkami dyplomatycznymi. Trzecim i relatywnie stałym obszarem inwigilacji był tzw. syjonizm, pojmowany wieloznacznie – w zależności od aktualnie obowiązującej linii partyjnej. Jak już wspomniano, również w latach 1948–1954 zmieniało się podejście Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, a po jego likwidacji kolejno, w latach 1954–1967, Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego

³ Szerzej na ten temat zob.: *Społeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemitką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendt, Warszawa 2009; G. Berendt, A. Grabski, A. Stankowski, *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 r.*, Warszawa 2000; A. Grabski, G. Berendt, *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocauście*, Warszawa 2003; J. Schatz, *Pokolenie. Wzlot i upadek polskich Żydów komunistów*, Warszawa 2020; L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003; B. Szaynok, *Z historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Wrocław 2007; A. Grabski, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004; N. Aleksion, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002; P. Wieczorek, *Żydzi w Wałbrzychu i powiecie wałbrzyskim 1945–1968*, Wrocław 2017; M. Rusiniak-Karwat, *Nowe życie na zgłiszczach. „Bund” w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 2016; D. Flisiak, *Działalność syjonistów-rewizjonistów w Polsce w latach 1944/45–1950*, Lublin 2020; G. Berendt, *Życie od nowa. Instytucje i organizacje żydowskie (1944–1950)* [w:] *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. F. Tych, M. Adamczyk-Garbowska, Lublin 2012; D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2012; E. Węgrzyn, *Wyjeżdżamy! Wyjeżdżamy?! Alija gomulkowska 1956–1960*, Kraków–Budapeszt 2016.

⁴ Zob. *Aparat przemocy wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław 2019.

⁵ Zob. M. Semczyszyn, *Polski szlak Brichy. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1944–1947* [w:] *Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie*, red. M. Semczyszyn, J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław–Szczecin 2014, s. 255–276.

i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do tzw. problematyki żydowskiej, co miało bezpośredni związek z płynącymi z Moskwy wytycznymi i polityką realizowaną przez ZSRS⁶.

Niniejszy artykuł ogranicza się do lat 1947–1950 oraz terenu województwa krakowskiego. Jego celem jest ukazanie działalności referenta ds. społeczności żydowskiej funkcjonującego przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Krakowie. Dotychczas jego aktywność nie została szerzej opisana w literaturze przedmiotu. We wskazanym okresie, tj. od lutego 1947 r. do grudnia 1949 r., istniała funkcja oddzielnego referenta (najpierw nazywanego referentem mniejszościowym, później – referentem do spraw żydowskich), który zajmował się gromadzeniem informacji, a następnie próbą rozpracowania tamtejszej społeczności żydowskiej. Działania bezpieki do tego okresu, np. w odniesieniu do powrotów ocalałych z Zagłady, osób wychodzących z ukrycia po tzw. aryjskiej stronie, próbujących odzyskać mienie, czy też w odniesieniu do okoliczności, przyczyn i przebiegu pogromu krakowskiego etc., zostały częściowo opisane przez Juliana Kwieka i innych badaczy⁷. Z treści zachowanych raportów nie wynika, by w pierwszym ze wzmiankowanych podokresów w krakowskim WUBP prowadzono szczególnie obserwację społeczności żydowskiej. W sprawozdaniach przygotowywanych dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego znajdują się głównie lakoniczne wzmianki dotyczące m.in. przyjazdów osób ocalałych z obozów koncentracyjnych lub terenów ZSRR, o przypadkach emigracji oraz doniesienia na temat wystąpień antysemitycznych i napaści na Żydów, w tym o skutkach śmiertelnych. Znalazły się tam również wzmianki na temat tzw. pogromu krakowskiego⁸. Najczęściej w sprawozdaniach znaleźć można wpisy typu: „W nocy z 2 na 3 maja [1946 r.] w pow. Nowy Targ, 1 km od Krościenka banda w sile 30 ludzi zamordowała 11 osób i 1 osobę narodowości polskiej oraz raniła 8 osób narodowości żydowskiej”⁹. Były to zatem raczej raporty statystyczne o rozbojach niż konkretne doniesienia o indywidualnych losach lub próby inwigilacji organizacji żydowskich działających na terenie województwa krakowskiego. Ich pozyskiwanie nie miało na celu gromadzenia

⁶ Zob. też: B. Szaynok, *Z Historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007; N. Aleksium, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002; A. Grabski, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004; B. Szaynok, *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2, s. 185–203; A. Namysło, *Instrukcja MBP dla rozpracowania partii i organizacji działających w społeczeństwie żydowskim z 1946 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2, s. 341–357; B. Szaynok, *Tematyka żydowska w działalności MBP/MSW (1945–1989)* [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, Warszawa–Wrocław 2011, s. 270–295; J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945–1949/50*, Kraków 1998.

⁷ J. Kwiek, *Wydarzenia antyżydowskie 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie: dokumenty*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1, s. 77–89; J. Kwiek, *Zabójstwa ludności żydowskiej w Krakowskim w latach 1945–1947. Fakty i mity*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 4, s. 679–695; J. Kwiek, *Nie chcemy Żydów u siebie. Przejawy wrogości wobec Żydów w latach 1944–1947*, Warszawa 2021; zob. też: A. Cichopek, *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945 r.*, Warszawa 2000; M. Grądzka-Rejak, „Wybić ich wszystkich...”, „Dziennik Polski”, 8 VIII 2016.

⁸ Zob. AIPN [Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej], MBP [Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego] 3378, Specjalne doniesienie dot. zająć antyżydowskich w Krakowie. Zob. też: A. Cichopek, *Pogrom Żydów w Krakowie*, Warszawa 2000; J. Kwiek, *Wydarzenia antyżydowskie 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie: dokumenty*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1, s. 77–89; M. Zaremba, *Wielka Trwoga. Polska 1944–1947 ludowa reakcja na kryzys*, Kraków 2012, s. 595–604. Szerzej na temat pogromu krakowskiego zob. też: IPN Kr, OKŚZpNP Kr, S 111/07/zk, Pogrom w Krakowie z dn. 2 sierpnia 1945 r., t. 1–4.

⁹ AIPN, 01265/160/J, Sprawozdania Szefa WUBP w Krakowie za 1946 r., Raport dekadowy z Krakowa za okres od 1 do 10 maja 1946 r., k. 12.

informacji o samoorganizowaniu się Żydów po II wojnie światowej w woj. krakowskim. Notatki te mogły za to być wykorzystywane do działań propagandowych i wskazywać na kolejny negatywny aspekt aktywności „band reakcyjnych”. Dziś mogą posłużyć do badania przemocy wobec Żydów w okresie tużpowojennym¹⁰. Zdarzały się także jednostkowe wzmianki o werbalnej agresji wymierzonej w Żydów, m.in. 12 kwietnia 1947 r. informowano, że funkcjonariusze MO Kazimierz Raczek i Julianna Kamińska zostali zatrzymani za wznoszenie okrzyków „Bij Żydów”¹¹. Sprawa chor. Raczki została przekazana do Wydziału Śledczego z adnotacją: „W czasie pochodu 1 majowego, gdy maszerowały kolumny żydowskie zauważono złośliwe docinki w stosunku do Żydów”¹².

Z kolei w późniejszych latach 1950–1956 prowadzono już głównie pojedyncze sprawy, zbierając informacje i rozpracowując indywidualne osoby; grupy osób lub organizacje w zasadzie nie były już przedmiotem inwigilacji¹³. Miało to związek z likwidacją działalności partii i organizacji żydowskich w Polsce. W 1950 r. utworzono świeckie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce. Powstało ono z połączenia Centralnego Komitetu Żydów w Polsce i Żydowskiego Towarzystwa Kultury. Odtąd była to jedyna legalnie działająca ogólnopolska organizacja żydowska.

Podstawę źródłową do niniejszych rozważań stanowią m.in. sprawozdania składane przez Szefa WUBP w Krakowie do MBP (WUdsBP po 1954 r. trafiły do KdsBP), a także sprawozdania referenta do spraw żydowskich również kierowane do MBP. Uzupełnieniem zaś są zachowane materiały wybranych rozpracowań indywidualnych, teczki personalne referentów oraz nieliczne dokumenty potwierdzające działanie znanych z nazwiska informatorów.

OCALENI PO WOJNIE W KRAKOWIE I WOJEWÓDZTWIE KRAKOWSKIM – STATYSTYKA

Liczebność społeczności żydowskiej w Krakowie i województwie krakowskim po wojnie ulegała zmianom. Pod koniec lutego 1945 r. w mieście zarejestrowanych było ok. 1500 Żydów¹⁴. Julian Kwiek podał za wynikami pierwszego spisu ludności sporządzonego przez starostów powiatowych, że w kwietniu 1945 r. w Krakowie przebywało 16 343 spośród 17 570 Żydów mieszkających wówczas w 17 miejscowościach województwa krakowskiego¹⁵.

¹⁰ Zob. J. Kwiek, *Nie chcemy Żydów u siebie. Przejawy wrogości wobec Żydów w latach 1944–1947*, Warszawa 2021.

¹¹ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 1 IV do 15 IV 1947 r., k. 535.

¹² IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 15 IV do 1 V 1947 r., k. 542.

¹³ Zob. też: A. Sommer-Schneider, *Działalność służb bezpieczeństwa wobec środowiska żydowskiego na terenie województwa krakowskiego w latach 1949–1954 na przykładzie rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Jordan” i „Zator”*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 4, s. 435–451; IPN Kr, 075/201, Akcja „Jordan”, Pismo do Szefa PUBP w Nowym Sączu z dn. 26 II 1953 r.; IPN Kr, 010/2305, Akta w sprawie Henryka Ablesera, Doniesienia informacyjne w sprawie: opracowywania Henryka Ablesera; IPN Kr, 010/2441, Akta w sprawie ERSKIEJ HALINY; IPN Kr, 056/2, t. 11–12, Sprawozdania Szefa WUBP w Krakowie za 1953 r.

¹⁴ Zob. AUJ, sygn. Dokt. 2005/175, E. Gawron, „Społeczność żydowska w Krakowie w latach 1945–1995”, maszynopis pracy doktorskiej, s. 16.

¹⁵ J. Kwiek, *Żydzi, Lemkowie, Słowacy...*, s. 13.

Statystyki te wydają się zawyżone. Trudno przypuszczać, by w ciągu dwóch miesięcy do miasta, kiedy nadal jeszcze trwała wojna, przybyło ponad 14 tys. Żydów. Z kolei z danych Ministerstwa Administracji Publicznej wynika, że w czerwcu 1945 r. w Krakowie było 6461 Żydów (a zatem niemal o 10 tys. mniej, niż wynikałoby z cytowanych danych dla kwietnia 1945 r.), w styczniu 1946 r. już 10 699 osób, a w lipcu 1946 r. – tuż po pogromie w Kielcach – 21 514 osób¹⁶. Nie oznacza to, że osoby te przebywały w mieście przez długi czas. Rejestrowały się w Wojewódzkim Komitecie Żydowskim (nierzadko kilka razy), a po jakimś czasie miasto opuszczały. Najbardziej adekwatne wydają się spisy tegoż właśnie Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego, najlepiej znającego specyfikę własnego środowiska¹⁷. W połowie 1947 r. w mieście zarejestrowało się 20 695 Żydów. Liczba ta, na skutek emigracji, głównie po pogromie kieleckim, szybko uległa zmniejszeniu i szacuje się, że w grudniu tegoż roku w mieście przebywało już tylko 6269 Żydów. Wskazanie precyzyjnych danych statystycznych jest niezwykle trudne. Wynika to np. z dużej mobilności społeczności żydowskiej w okresie powojennym, uwzględniania różnych kryteriów w ankietach spisowych, a w niektórych przypadkach także obaw przed ujawnianiem prawdziwej tożsamości¹⁸.

REFERENT DS. ŻYDOWSKICH – UMIEJSCOWIENIE W STRUKTURZE WUBP W KRAKOWIE

Utworzenie oddzielnego, w przypadku WUBP w Krakowie jednoosobowego, stanowiska referenta do spraw żydowskich było najprawdopodobniej związane z ogólną instrukcją MBP w sprawie rozpracowania partii i organizacji działających w społeczności żydowskiej z 24 października 1946 r.¹⁹ W treści instrukcji wicedyrektor Departamentu V MBP Romuald Gadomski wskazywał na dotychczasowy chaotyczny i bezplanowy charakter działań podejmowanych w tym zakresie, skutkujący brakiem choćby prób rozpracowania wielu obiektów, jak to określono w dokumentach – istotnych z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa. Ponadto w instrukcji wzmiankowano o braku odpowiedniej sieci informatorów oraz podkreślano, że wiele z dotychczas raportowanych kwestii ma swoje źródło w dorywczych odwiedzinach w komitetach żydowskich, względnie jest efektem różnych półoficjalnych kontaktów. Odniesiono się również do czerwcowego referendum z 1946 r., wskazując na przykłady niewłaściwego głosowania Żydów²⁰, co – jak to określano – mogło być efektem pracy w tych środowiskach „wrogich elementów”, do tej pory

¹⁶ *Ibidem*, s. 14–15.

¹⁷ *Ibidem*, s. 15–16.

¹⁸ Zob. J. Kwiek, *Wydarzenia antyżydowskie 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie: dokumenty*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1, s. 77–89; A. Cichopek, *Pogrom Żydów w Krakowie*, Warszawa 2000; M. Zaremba, *Wielka trwoga. Ludowa reakcja na kryzys. Polska 1944–1947*, Kraków 2012.

¹⁹ A. Namysło, *Instrukcja MBP dla rozpracowania partii i organizacji działających w społeczeństwie żydowskim z 1946 r. „Pamięć i Sprawiedliwość”* 2004, nr 2, s. 348 n. Zob. też: M. Semczyszyn, *Polski szlak Brichy. Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1944–1947 [w:] Między ideologią a socjotechniką. Kwestia mniejszości narodowych w działalności władz komunistycznych – doświadczenie polskie i środkowoeuropejskie*, red. M. Semczyszyn, J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław–Szczecin 2014, s. 255–276.

²⁰ Pośród badaczy funkcjonują rozbieżne dane, jednak przytaczane są opinie, że 40 proc. Żydów głosujących w Krakowie odpowiedziało 2 razy „tak” – zob. J. Kwiek, *Żydzi, Lemkowie, Słowacy...*, Kraków 1998; A. Grabski, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004.

nierozpracowanych przez Urząd Bezpieczeństwa. We wzmiankowanej instrukcji zawarto szczegółowe wytyczne, by do 10 listopada 1946 r. nadesłać pierwsze sprawozdania dekadowe dotyczące działań podejmowanych „po linii mniejszości żydowskiej”. Nakazano też, by do kolejnego sprawozdania, z 20 listopada, dołączyć spis organizacji żydowskich funkcjonujących na podległym WUBP terenie wraz z krótkimi ich charakterystykami²¹.

W przypadku WUBP w Krakowie zachowana dokumentacja nie wskazuje, by referent mniejszościowy rozpoczął funkcjonowanie wcześniej niż 3 lutego 1947 r. Warto uzupełnić, że w dokumentacji „po linii spraw żydowskich”, sprawozdania kierowane do MBP podpisywane były przez referenta Referatu Mniejszościowego, zaś od maja 1948 r. referenta Referatu do Spraw Żydowskich. Najprawdopodobniej jednak Referat Mniejszościowy i Referat do Spraw Żydowskich były jedynie określeniami zwyczajowymi, gdyż w strukturach takie referaty formalnie nie występowały. Dodatkowo potwierdza to fakt, że od czerwca 1948 r. raporty okresowe wysyłane do Kierownika II Sekcji Samodzielnej Departamentu V MBP nosiły już tytuł „Sprawozdania referenta do spraw żydowskich Wydz. V za okres...”²². Stanowisko referenta zajmującego się rozpracowaniem środowiska żydowskiego w krakowskim WUBP zostało zorganizowane przy Sekcji 6 Wydziału V.

OSOBY ZATRUDNIONE NA STANOWISKU REFERENTA DS. ŻYDOWSKICH – KRÓTKA CHARAKTERYSTYKA

Pierwszym referentem, jak wynika ze sprawozdań, był ppor. Marceli Morgen s. Zygmunta i Bronisławy Weinlöss, urodzony 31 lipca 1918 r. we Lwowie. Pochodził z inteligentnej rodziny – ojciec był urzędnikiem w Krajowej Kasie Kredytowej we Lwowie, a matka z wykształcenia magistrem filozofii. W karcie statystyczno-ewidencyjnej etatowego funkcjonariusza BP, w rubrykach narodowość i obywatelstwo wpisano: „polskie”. Z kolei w ankiecie specjalnej, w rubryce wyznanie zapisano: „mojżeszowe”. Jego matka została zamordowana 31 maja 1943 r. we Lwowie, zaś ojciec przeżył wojnę i po jej zakończeniu przebywał w Krakowie, a następnie w Wałbrzychu. Morgen miał rodzinę za granicą, wuj z ciotką wyjechali do USA, zaś krewni ze strony jego ojca od 1950 r. przebywali w Palestynie. W aktach zawarty jest meldunek Morgena o planowanym na 31 sierpnia 1950 r. wyjeździe jego ojca do Palestyny²³. On sam był żonaty z Ludmiłą Gricewską, córką Emanuela i Rebeki, Żydówką rosyjskiego pochodzenia. W maju 1946 r. urodził się im syn Bronisław²⁴. W trakcie okupacji Morgen przebywał m.in. we Lwowie, a następnie był uwięziony w tamtejszym obozie janowskim, skąd w maju 1943 r., w nieznanych bliżej okolicznościach, udało mu się uciec. Od maja 1943 r. do lipca 1944 r. ukrywał się we Lwowie u Jerzego Szmielowa. Po zakończeniu niemieckiej okupacji tych ziem w 1944 r. wyjechał do ZSRS. Do Polski wrócił 8 maja 1945 r., zaś w Krakowie pojawił się 12 czerwca 1945 r. Ukończył siedem klas

²¹ A. Namysło, *Instrukcja MBP...*, s. 348.

²² IPN Kr, sygn. 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 1 VI do 31 VI 1948 r., k. 547.

²³ IPN Kr, sygn. 0161/35, Akta Personalne Marcelego Morgena s. Zygmunta, k. 26. Morgen pełnił wówczas funkcję Starszego Referenta Sekcji 6 Wydziału V.

²⁴ *Ibidem*, k. 30.

szkoły powszechnej i dwie szkoły średniej, znał biegle języki rosyjski i ukraiński, zaznaczono także słabą znajomość języka niemieckiego. Od 14 grudnia 1945 r. należał do PPR. Służbę w organach Bezpieczeństwa Publicznego rozpoczął 22 marca 1946 r. na stanowisku młodszego referenta. Podanie o przyjęcie do pracy w WUBP jest datowane na 18 marca 1946 r.²⁵ Tego samego dnia zostało przez niego podpisane zobowiązanie o współpracy i zachowaniu tajemnicy służbowej²⁶. 17 lutego 1949 r. Marceli Morgen złożył ślubowanie w WUBP w Krakowie. W przebiegu służby nie wpisano mu stanowiska referenta mniejszościowego – figuruje jako referent Wydziału V Sekcji 2²⁷. Charakteryzowano go następująco: „Bystry, inteligentny, sprytny, wykazujący spory zasób inicjatywy, politycznie pewny, lecz z natury leniwy i lekkomyślny, szukający wygod i osobistego szczęścia”²⁸. Z kolei wniosek o awansowanie go ze stanowiska młodszego referenta na referenta kierownik Sekcji 4 Wydziału V Antoni Białecki argumentował następująco: „Wniosek ten motywuję sumienną i gorliwą pracą. W Sekcji IV pracuje od 22 marca 1946 r., okazuje dużo dobrej chęci oraz posiada dobre podejście do załatwiania spraw agenturalnych i wywiadowczych. Raporty dzienne przedkłada należycie opracowane i w określonym terminie. Do dnia dzisiejszego zawerbował 6 informatorów”²⁹. Z kolei Maria Grzebyk – kierownik Sekcji 6 – pozytywnie wypowiadała się o jego umiejętnościach w pracy, ale też odnosiła się do sfery prywatnego: „[P]ewny politycznie, uświadomienie polityczne w stosunku do młodego wieku – wysokie. Jako pracownik operatywny, uprzednio lekkomyślny i leniwy, obecnie zmienił się w zupełności. Karny, zdyscyplinowany o szybkiej orientacji i zdolności decyzji. Pracuje z poważną agenturą, bez zastrzeżeń, samodzielnie i poważnie. Inteligentny, chciałby kształcić się nadal w WUBP. W pracy uczciwy. Nie posiada nałogów. W życiu prywatnym arogancki, zarozumiały, często dokuczliwy w stosunku do kolegów. Ze względu na swoją żonę Rosjanę, przebywa w towarzystwie Rosjan”³⁰. Według oficjalnej dokumentacji, ze względu na problemy zdrowotne powstałe w wyniku służby³¹ od stycznia 1950 r. nieco ograniczał swoją aktywność w WUBP. Z dniem 1 grudnia 1951 r. został przeniesiony na stanowisko wykładowcy ds. zawodowych w Międzywojewódzkiej Szkole przy WUBP w Krakowie³², zaś 9 stycznia 1953 r. został zwolniony ze służby na własną prośbę.

Drugim referentem pracującym „po linii mniejszości żydowskiej” był chorąży (później porucznik) Maurycy Hoffman, syn Akiwy i Frime (lub Frume) z d. Fiselbach, urodzony 29 grudnia 1915 r. w Jaśle. W dokumentach wpisano mu obywatelstwo polskie i narodowość żydowską. On również pochodził z inteligenckiej rodziny, ojciec był nauczycielem, a matka prowadziła gospodarstwo. W karcie statystyczno-informacyjnej zawarto informa-

²⁵ *Ibidem*, k. 4.

²⁶ *Ibidem*, k. 21. Pierwsze takie zobowiązanie, znajdujące się w jego teście personalnej, pochodzi z 10 stycznia 1946 r.

²⁷ Szczegółowe informacje o przebiegu służby zob.: IPN Kr, 0161/35, Akta Personalne Marcelego Morgena s. Zygmunta, k. 46.

²⁸ IPN Kr, sygn. 0161/35, Akta Personalne Marcelego Morgena s. Zygmunta, k. 50. Opis został sporządzony przez Naczelnika V Wydziału, Wiernek Stanisława (21 sierpnia 1946 r.)

²⁹ *Ibidem*, k. 51.

³⁰ *Ibidem*, k. 54–55.

³¹ *Ibidem*, k. 66.

³² *Ibidem*, k. 67.

cję, że oboje nie przeżyli okupacji, nie podano jednak, w jakich okolicznościach zginęli. W latach 1939–1946 przebywał w ZSRS. Z zawodu był elektromonterem, ukończył siedem klas szkoły powszechnej i dwie klasy gimnazjum, znał języki polski i rosyjski. Miał rodzinę przebywającą za granicą – brata w Afryce i kuzynów w Palestynie (później w Izraelu). Od sierpnia 1937 r. był żonaty, a z jego małżeństwa z Reginą z d. Szurek 10 marca 1941 r. na świat przyszła córka Miriam³³. Do kraju powrócił w kwietniu 1946 r. Podanie o pracę w UB zostało przez niego złożone 25 czerwca 1947 r., zaś do służby wstąpił 26 września 1947 r.; zanotowano też, że wcześniej pracował w firmach prywatnych. Zobowiązanie o współpracy i zachowaniu tajemnicy służbowej podpisał 29 września 1947 r.³⁴ Początkowo zatrudniony był na stanowisku referenta, z czasem awansował na etat starszego referenta, a kolejno od 1 czerwca 1948 do 1 lipca 1949 r. pracował jako starszy referent do spraw żydowskich Wydziału V, zaś od lipca 1949 r. był kierownikiem Sekcji 3. W piśmie z 26 kwietnia 1948 r., adresowanym do Biura Personalnego MBP Wydział II w Warszawie, podano do wiadomości, że Maurycy Hoffman został przeniesiony na stanowisko referenta „po linii organizacji żydowskich” w Sekcji 1 Wydziału V. Jednocześnie proszono o wyjaśnienie, na jakie stanowisko etatowe należy go zatwierdzić, gdyż „dotychczas etat Wydziału V nie przewiduje takiego stanowiska”³⁵. Podobnie jak w przypadku Marceliego Morgena, który pełnił tę funkcję przed Hoffmanem, w dokumentach potwierdzających przebieg służby także brak adnotacji na temat stanowiska referenta do spraw żydowskich.

Hoffman był wysoko oceniany przez swoich przełożonych: „Politycznie bardzo dobrze zorientowany. Absolutnie pozbawiony jakichkolwiek nacjonalistycznych sympatii, typowy patriota – internacjonalista. Bardzo aktywny w życiu politycznym jednostki. Politycznie zupełnie pewny. Pozytywnie pod względem politycznym oddziałuje na pozostałych pracowników. Z agenturą pracuje dobrze, umie werbować, bardzo systematyczny i wytrwały w pracy. [...] Pracowity i zdyscyplinowany. Tajemnicy służbowej przestrzega. Stosunek do kolegów b. dobry – koleżeński, uczynny, pomocny. Uczy się ogólnie i zawodowo. Zdolny i pojętny. Poziom intelektualny odpowiedni, konsekwentnie ideowy pracownik, b. odważny, uczciwy, prawdomówny, bez nałogów, w życiu prywatnym skromny. Stosunki towarzyskie utrzymuje tylko z towarzyszami”³⁶. W innym dokumencie zaznaczono, że w czasie swojej pracy „często wysyłany był w teren, brał udział w zasadzkach i innych czynnościach operacyjnych”³⁷. W aktach znajduje się orzeczenie lekarskie, w którym stwierdzono, że warunki jego pracy przyczyniły się do problemów zdrowotnych. Z opinii lekarzy wynikało, że dolegliwości powstały po wstąpieniu do służby³⁸. Został zwolniony na podstawie orzeczenia Komisji Lekarskiej z dniem 31 stycznia 1953 r.³⁹ Był to zatem drugi już referent, który – przynajmniej

³³ IPN Kr, 057/529, Akta osobowe Maurycego Hoffmana, Karta Statystyczno-ewidencyjna, b.p.; IPN Kr, 057/529, Akta osobowe Maurycego Hoffmana, Wyciąg z akt osobowych, b.p.

³⁴ *Ibidem*, Zobowiązanie o współpracy, b.p.

³⁵ *Ibidem*, Pismo do Biura Personalnego MBP Wydział II w Warszawie z dn. 26 kwietnia 1946 r., b.p.

³⁶ IPN Kr, 057/529, Akta osobowe Maurycego Hoffmana, Charakterystyka służby, b.p.

³⁷ *Ibidem*, Pismo do Naczelnika Wydziału Finansowego WUBP z dn. 16 I 1953 r., b.p.

³⁸ *Ibidem*, Orzeczenie lekarskie, b.p.

³⁹ *Ibidem*, Wyciąg z akt osobowych, b.p.

według oficjalnej dokumentacji – ze względów zdrowotnych nie kontynuował pracy przy rozpracowaniach w omawianej tematyce.

Ostatnim referentem do spraw żydowskich był chorąży Maks Leibel s. Abrahama-Hirsza i Hentszele z d. Warenhaupt, urodzony 9 grudnia 1909 r. w Niegowici. Pierwotnie w karcie statystyczno-ewidencyjnej miał podaną narodowość polską, jednak ten zapis został przekreślony i wpisano narodowość żydowską⁴⁰. Jego ojciec był piekarzem, a on sam miał wykształcenie w zawodzie malarza-lakiernika. Leibel służył w Wojsku Polskim w latach 1933–1934, a w 1942 r. przez trzy miesiące w Armii Czerwonej. Okres wojny i okupacji od jesieni 1939 r. spędził w ZSRS. Do Polski powrócił w 1946 r. Ukończył pięć klas szkoły powszechnej; według akt osobowych nie władał językami obcymi. Był żonaty z Różą z d. Schüchter, z tego małżeństwa urodziły się trzy córki: Helena, Michalina i Sonia. Podanie o przyjęcie do służby w Urzędzie Bezpieczeństwa złożył 1 lipca 1947 r., zaś od 25 lipca 1949 r. do 1 stycznia 1950 r. pełnił funkcję referenta do spraw żydowskich Wydziału V⁴¹. Charakteryzowano go w następujący sposób: „Wyrobiony politycznie, dawny członek KPP, stosunek do demokracji ludowej pozytywny, internacjonalista, aktywny w życiu politycznym. Politycznie 100% pewny. Pracuje z agenturą po linii spraw żydowskich, zorientowany, ma dobre pomysły w pracy operacyjnej, których jednak w całości wykonać nie umie. Powodem tego jest to, że jest to zwykły robotciarz z pracą biurową nie mający nigdy nic wspólnego. Po pewnym czasie będzie bardzo dobrym pracownikiem. Już dzisiaj widać u niego duże postępy. Zdyscyplinowany. Tajemnic służbowych nie zdradza. Poziom intelektualny średni. Politycznie wyrobiony. Pracuje nad sobą. Ideowy komunista. Odważny, uczciwy, prawdomówny. Wódki nie pije. W życiu prywatnym zachowuje się dobrze. Stosunki utrzymuje z robotnikami”⁴². W związku z rozkazem organizacyjnym nr 0116 z 24 grudnia 1949 r. stanowisko referenta do spraw żydowskich zostało wyłączone z Kierownictwa Wydziału V, a Maks Leibel objął funkcję referenta Sekcji 7 Wydziału V, a następnie pracował w Sekcji 3 tego wydziału oraz jako starszy referent Sekcji 2 Wydziału III⁴³.

„BEZBOŻNIK”, „OCALAŁY”, „BUDA”... PODEJMOWANE DZIAŁANIA OPERACYJNE

W zbiorach archiwum IPN w Krakowie znajdują się sprawozdania z prac „po linii mniejszości żydowskiej” wysyłane do Departamentu V MBP w Warszawie, obejmujące okres od 3 lutego 1947 r. do 31 grudnia 1949 r. Nie są one jednak kompletne, brak zachowanych sprawozdań za czas od 1 maja 1947 r. do 1 maja 1948 r. Brak też w dokumentacji informacji, co stało się z tymi aktami. Początkowo raportowano w trybie dwutygodniowym, zaś sprawozdania z 1948 r. wpływały raz w miesiącu. We wskazanym okresie refe-

⁴⁰ IPN Kr, 057/959, Akta osobowe Maksy Leibela, Karta personalna, b.p.

⁴¹ *Ibidem*, Przebieg służby, b.p.

⁴² *Ibidem*, Charakterystyka Maksy Leibela z dn. 6 października 1949 r., b.p.

⁴³ *Ibidem*, Wniosek o przeniesienie pracownika Maksy Leibela z dn. 25 lutego 1950 r., b.p.

rent mniejszościowy⁴⁴ raportował o tym, że interesowano się siedmioma organizacjami żydowskimi działającymi na terenie Krakowa i innych większych miast województwa, np. Tarnowa, oraz założono co najmniej trzy sprawy na indywidualne osoby. Ponadto zdarzały się zbiorcze komentarze do aktywności kilku partii lub organizacji żydowskich⁴⁵. Do pierwszego z zachowanych sprawozdań (luty 1947 r.) dołączono dokument zatytułowany „Spis organizacji syjonistycznych”, w którym zamieszczono kilkudzianowe meldunki o działalności funkcjonujących w tamtym okresie partiach i organizacjach żydowskich, oraz notki o najbardziej wówczas aktywnych członkach. Według cytowanej wcześniej instrukcji, taka charakterystyka powinna być przesłana do MBP jeszcze w listopadzie 1946 r. Większość ze wzmiankowanych tam organizacji w przyszłości stała się obiektem szczegółowych rozpracowań funkcjonariuszy WUBP w Krakowie. Charakterystykę środowiska najprawdopodobniej sporządził pierwszy z referentów – Marceli Morgen. Była ona lakoniczna i schematyczna – sprowadzała się do wskazania lokalu/siedziby danej organizacji, głównych członków zarządu oraz opisu najważniejszych poglądów i realizowanych kierunków politycznych. Oprócz rozpracowywanych później partii i środowisk, do pierwszej charakterystyki dołączono opisy trzech organizacji, których później nie inwigilowano: Poalej Syjon Prawica⁴⁶, Aguda⁴⁷ i Mizrachi⁴⁸. Poalej Syjon Prawica była w sprawozdaniu

⁴⁴ Referent mniejszościowy do maja 1948 r., po tej dacie stanowisko to nosiło nazwę Referent do spraw żydowskich.

⁴⁵ Dla przykładu, w lipcu 1948 r. raportowano, że „wszystkie organizacje syjonistyczne przez okres sprawozdawczy nie angażowały się ani w pracy politycznej, ani wewnątrz organizacji. Organizacje te ograniczają się obecnie do akcji pobierania krwi w celu pomocy walczącym w Palestynie żydom. Kontakty z zagranicą: kontakt listowny jest szeroko utrzymywany, pomocą w takim utrzymywaniu kontaktu jest to, że każdy żyd ma rodzinę poza granicami Polski” – IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 1 VII do 31 VII 1948 r., k. 550.

⁴⁶ Poalej Syjon-Prawica – Żydowska Socjalistyczna Partia Robotnicza „Poalej Syjon” – partia robotniczo-syjonistyczna, o umiarkowanych poglądach socjalistycznych. Po II wojnie światowej członkowie Poalej Syjon-Prawica opowiadali się za wzmoczoną emigracją do Palestyny. Prowadzili także szkolenia dla przyszłych żołnierzy armii państwa żydowskiego, zakładali kibuce i szkoły, w których uczono języka hebrajskiego. 17 lipca 1947 r. prawe skrzydło Poalej Syjon-Prawica połączyło się z Syjonistyczno-Socjalistyczną Partią Pracy „Hitachdut” w Polsce, tworząc Żydowską Syjonistyczno-Socjalistyczną Partię Robotniczą „Poalej Syjon-Hitachdut” w Polsce. Do końca swej działalności, tj. do grudnia 1949 r. była nazywana Hitachdut. Szerzej zob.: N. Aleksion, *Poalej Syjon-Prawica* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003, s. 327–328.

⁴⁷ Agudat Israel – Związek Izraela; partia religijna. Powołano ją podczas konferencji w dn. 27–29 maja 1912 r. w Katowicach. Po II wojnie światowej członkowie Agudy uczestniczyli w przedsięwzięciach mających na celu organizację życia żydowskiego. Zajmowali się głównie szkolnictwem i opieką zdrowotną. W marcu 1947 r. władze państwa polskiego odrzuciły wnioski o zalegalizowanie działalności Agudy. Mimo to tolerowano ich obecność i działalność do 1950 r. Członkowie Agudy pracowali głównie w Żydowskich Kongregacjach Wyznaniowych, angażowali się w działalność społeczno-charytatywną oraz pomagali przy repatriacji głównie religijnych Żydów. Nie uznawali przy tym działalności CKŻP oraz jego agend terenowych. Szerzej zob.: R. Żebrowski, *Aguda* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 49–51.

⁴⁸ Mizrachi – Organizacja Syjonistów-Ortodoksów „Mizrachi”. Był to religijny ruch o poglądach syjonistycznych, którego powstanie związane jest ze Światowym Kongresem Syjonistycznym z 1901 r., zaś na ziemiach polskich Mizrachi działała od 1902 r. od konferencji w Wilnie. Po zakończeniu II wojny światowej Mizrachi była jedyną żydowską partią o podłożu religijnym, której władze polskie zezwoliły na legalną działalność. Do sierpnia 1948 r. członkowie Mizrachi nie weszli w skład CKŻP. Ich aktywność przejawiała się głównie w działalności społecznej – prowadzeniu domów dziecka, opieki czy też przy organizowaniu zagranicznej pomocy materialnej. Na mocy decyzji Ministerstwa Administracji Publicznej Mizrachi została rozwiązana z dniem 1 grudnia 1949 r. Szerzej zob.: P. Fijałkowski, *Mizrachi* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 2, s. 169–170.

określona jako zrzeszenie robotniczo-syjonistyczne. Autor raportu wskazał, że spotkania członków tej partii odbywały się w lokalu przy ul. Sarego 7 w Krakowie, zaś przewodniczył im zarząd – mgr Izrael Gurwicza i Izaak Halpern. Wspomniano także o młodzieżowej przybudówce organizacji, Dror, której członkowie spotykali się w lokalu przy ul. Przemyskiej 3. Podkreślano przy tym – jak to nazywano – „marksistowski charakter” działalności zrzeszonych w niej młodych ludzi⁴⁹. Pozostałe dwie z opisanych organizacji miały charakter religijny. Syjonistyczno-religijna Mizrachi, której zarząd w Krakowie tworzyli Scheiman i England, zaś w wymiarze ogólnopolskim centralę stanowiła Łódź. Przy Mizrachi również działała sekcja młodzieżowa o tej samej nazwie. W podsumowaniu podkreślono, że członkowie tej organizacji mają duży wpływ w środowiskach żydowskich ze względu na szerokie kontakty zagraniczne. Niewiele jednak wiadomo na temat faktycznej działalności Mizrachi w Krakowie. Jak już wspomniano, informacje na jej temat nie były obecne w kolejnych sprawozdaniach. Drugim z opisanych i funkcjonujących zrzeszeń religijnych była Aguda. Jej członkowie spotykali się w lokalu przy ul. Miodowej 25. Również i w tym przypadku akcentowano kontakty zagraniczne ze społecznościami żydowskimi, głównie w Ameryce Północnej i Wielkiej Brytanii. Ponadto podkreślono, że jej członkowie wspierają, a nawet organizują nielegalne przyjazdy Żydów z ZSRS, jak też ich wyjazdy za granicę. Zarówno Mizrachi, jak i Aguda na terenie miasta Krakowa nie stanowiły liczącej się grupy.

Żydowska Kongregacja Wyznaniowa⁵⁰, w raporcie zwana Kongregacją Religijną, paradoksalnie w rozpracowaniach referenta mniejszościowego otrzymała kryptonim „Bezbożnik”. Charakteryzowano ją lakonicznie: „mieści się przy ul. Krakowskiej 41. Odpowiedzialnym sekretarzem jest dr. Sternberg, który załatwia wszelkie sprawy religijne. O wpływy w tej organizacji walczy »Aguda« i »Mizrachi«”⁵¹. W zasadzie w późniejszych raportach nie pojawiają się informacje pochodzące z obserwacji tego obiektu. Do końca funkcjonowania stanowiska referenta mniejszościowego brak również danych o zwerbowaniu informatora „po linii Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej”.

Sprawa dotycząca Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego otrzymała kryptonim „Ocalały”. W Krakowie WKŻ zorganizowano najprawdopodobniej w początku 1945 r., w niedługim czasie po zakończeniu okupacji, zaś jego siedziba mieściła się przy ul. Długiej 38⁵². W pierwszym sprawozdaniu duży nacisk położono na zarząd komitetu i jego 21-osobowy skład: „Reprezentowane są tam następujące partie: 6 osób PPR,

⁴⁹ IPN Kr, 056/2 t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 523.

⁵⁰ Żydowska Kongregacja Wyznaniowa – funkcjonowała od 1945 r., najpierw pod nazwą Żydowskie Zrzeszenie Religijne. Jej zadaniem było zapewnienie opieki religijnej ocalałym Żydom oraz repatriantom, głównie ze Związku Sowieckiego. Po utworzeniu CKŻP władze polskie sprzeciwiały się tworzeniu gmin wyznaniowych żydowskich, funkcjonujących na dotychczasowych zasadach. Decyzję tę zmieniono dopiero w lutym 1945 r. W ramach przydzielonych kompetencji Żydowskie Kongregacje Wyznaniowe utrzymywały rabinów, synagogi, cmentarze oraz zapewniały funkcjonowanie łaźni rytualnych i szkół religijnych. 1 czerwca 1948 r. doszło do połączenia Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej i CKŻP. W sierpniu 1949 r. odbył się Ogólnokrajowy Zjazd Delegatów ŻKW, podczas którego kongregacje zrzeszyły się w Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego w Polsce. Od 1950 r., wraz z malejącą liczbą wiernych, Związek ograniczył swoją działalność. Szerzej zob.: N. Aleksium, *Żydowska Kongregacja Wyznaniowa* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 2, s. 866–867.

⁵¹ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 524.

⁵² Szerzej na temat Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Krakowie zob.: J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy...*, s. 80 n.

4 osoby Bund, 4 osoby »Ichud«, 3 osoby Poalej Sjon Prawica, Poalej Sjon Lewica – 3 osoby, »Szomer [Ha-szomer] Kacair [Ha-cair]« 1 osoba. W zarządzie jest znaczna przewaga syjonistów. Przewodniczącym komitetu jest mgr [Edward] Stulbach (PPR), sekretarz odpowiedzialny dr. [Henryk] Reichman (Ichud), skarbnik mgr [Józef] Spinz (Bund). Działalność Komitetu charytatywna⁵³. W sprawozdaniu nie podano informacji na temat pierwotnego składu komitetu, nie wydaje się jednak, by referenta interesowały szczegóły dotyczące jego historii. Podobnie działo się też w przypadku innych organizacji żydowskich w Krakowie, podawano szczegóły dostępne na okres tworzenia raportu. W dalszych sprawozdaniach relatywnie często pojawiały się wzmianki na temat sprawy o kryptonimie „Ocalały”, nie miały one jednak zbyt szczegółowego charakteru. Wspomniano o spotkaniach, ale bez ujawniania ich tematyki, a także odnoszono się do zmian personalnych lub emigracji jego członków do Izraela.

Z kolei środowisko związane z ugrupowaniem Poalej Syjon Lewica⁵⁴ było rozpracowywane pod kryptonimem „Robotnik”. W sprawozdaniu wskazano, że „lokal organizacji mieści się przy ul. Meiselsa 18. Zarząd organizacji reprezentuje prezes [Fryderyk] Silberstein i [najprawdopodobniej Jechiel] Mader. W tymże lokalu mieści się organizacja młodzieżowa pod tą samą nazwą. Nazewnictwo czysto lewicowe, tendencje emigracyjne⁵⁵. 19 października 1947 r. doszło do zjednoczenia frakcji lewicowej i prawicowej Poalej Syjon, powstała Zjednoczona Żydowska Partia Robotnicza Poalej Syjon. Tym faktem można tłumaczyć, dlaczego nie prowadzono oddzielnego rozpracowania dla Poalej Syjon Prawicy, pozostawiono także pierwotnie przyjęty kryptonim dla tego rozpracowania. W kolejnych sprawozdaniach raportowano m.in. o zebraniu w „Robotniku”; podczas zebrania sytuację polityczną w Palestynie zreferował Zamęczkowski z Warszawy. Przy opisach odnoszących się do wyjazdów emigracyjnych podkreślano szczególnie duży odsetek opuszczających kraj pośród członków „Robotnika” i „Babilonu”, czyli członków partii Ichud. Ponadto informator zajmujący się Poalej Syjon raportował o zmianie w kierownictwie „Robotnika”, gdyż wiceprzewodniczący Izaak Bittner wyjechał na stałe do Szczecina⁵⁶. W grudniu 1948 r. informowano, że przewodniczący organizacji, Leon Ableser, wyjechał za granicę. Jak wiadomo z późniejszych rozpracowań, jego syn Henryk pozostał w kraju i kontynuował studia. Jednak w latach pięćdziesiątych podejmował on kroki zmierzające do emigracji, zaś w krakowskim WUBP prowadzono indywidualne rozpracowanie w jego sprawie⁵⁷.

⁵³ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 524.

⁵⁴ Poalej Syjon-Lewica – Żydowska Socjalno-Demokratyczna Partia Robotnicza „Poalej Syjon” w Polsce – powstała w efekcie rozłamu, do jakiego doszło w trakcie V konferencji Światowego Związku Poalej Syjon w Wiedniu, latem 1920 r. Po II wojnie światowej szczególna aktywność partii rozpoczęła się wraz z napływem repatriantów żydowskich ze Związku Sowieckiego. Postulowano utworzenie komunistycznego państwa żydowskiego w Palestynie. Partia organizowała na terenie Polski kibuce przygotowujące do wyjazdu do Palestyny, a także prowadziła szereg aktywności o zasięgu społecznym. 19 października 1947 r. Poalej Syjon-Lewica i lewe skrzydło Poalej Syjon-Prawicy zjednoczyły się, tworząc Zjednoczoną Żydowską Partię Robotniczą „Poalej Syjon”. Funkcjonowała do 1 lutego 1950 r. Szerzej zob.: N. Aleksiuin, *Poalej Syjon-Lewica* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 2, s. 326–327.

⁵⁵ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 523.

⁵⁶ *Ibidem*, Raport okresowy za czas od 1 IX do 30 IX 1948 r., k. 554.

⁵⁷ Zob. IPN Kr, 010/2305, Akta w sprawie Henryka Ablesera.

Dla partii Ichud⁵⁸ wybrano kryptonim „Babilon”. Podobnie jak w innych przypadkach zaznaczono, że lokal partyjny mieści się przy ul. Senackiej 10. Wskazano także na prawicowe nastawienie członków Ichudu. „Organizacja ta jest centrum ruchu syjonistycznego. Zarząd składa się z dr. [Jakuba] Blecha, mgr [Leona] Salpetera i mgr [Samuela] Scharfa, ten ostatni jest szczególnie aktywnym. »Ichud« posiada przybudówkę młodzieżową o tej samej nazwie, lokal organizacji młodzieżowej znajduje się przy ul. Dietłowskiej [Dietla] 62. Organizacja »Ichud« posiada silne wpływy w społeczeństwie żydowskim. Dążenia »Ichudu« są bezwzględnie za emigracją z Polski»⁵⁹. Ichud był jedną z najbardziej aktywnie działających organizacji żydowskich w Krakowie, co jednak nie znalazło odzwierciedlenia w sprawozdaniach wysyłanych z WUBP w Krakowie do MBP. Odnośnie do tej organizacji pojawiały się jedynie krótkie i niewiele mówiące wzmianki. Interesujące jest, że wiele informacji o funkcjonowaniu krakowskiego Ichudu, głównie w odniesieniu do 1948 r., zachowało się w dokumentacji dotyczącej członków Ichud w Tarnowie⁶⁰. Prócz rozpracowania o kryptonimie „Babilon” w WUBP w Krakowie prowadzono bowiem także rozpracowanie tarnowskiego środowiska skupionego wokół Ichudu, głównie zajmując się jego przewodniczącym Markiem Kohnem⁶¹. Był on synem Arona i Racheli z d. Edejsteinow, urodzonym 30 czerwca 1907 r. w Horodence k. Stanisławowa. Przed wojną uzyskał we Lwowie wykształcenie prawnicze i prowadził kancelarię adwokacką. W trakcie okupacji przebywał w Czerniowcach, później trafił tam także do więzienia za próbę nielegalnego przekroczenia granicy. W marcu 1945 r. wrócił do Tarnowa i otworzył tam kancelarię adwokacką. Od 1946 r. pełnił funkcję przewodniczącego Powiatowego Komitetu Żydowskiego w Tarnowie. Interesowano się także sekretarzem tarnowskiego Ichudu, Pinkasem Glocnerem, urodzonym 4 lipca 1905 r. w Tarnowie⁶². Przed wojną Glocern nie pracował i mieszkał w domu rodzinnym. W trakcie okupacji przebywał w ZSRS i służył w Armii Polskiej. Do Tarnowa wrócił w 1946 r. Był sekretarzem tarnowskiego Ichudu. Jak raportowano w 1948 r., zamierzał wyjechać z Polski.

Z zachowanych akt wynika, że zwiększone zainteresowanie Ichudem wiązało się z Instrukcją nr 12 przesłaną 23 lutego 1948 r. przez dyrektora Departamentu V MBP Julię Brystygier. Pisano w niej, że 15 kwietnia 1948 r. odbędzie się Krajowy Zjazd organizacji Ichud, na którym wybrane zostaną jej nowe władze i obrany zostanie kierunek rozwoju tej partii w Polsce. W związku z tym WUBP w Krakowie miało za zadanie: „zbierać informacje o akcji przygotowawczej i sytuacji w organizacji; zbierać materiały dotyczące aktywu tej partii; ustalić zasięg wpływów poszczególnych grup [»krakowskiej«

⁵⁸ Ichud (hebr. zjednoczenie) – Zjednoczenie Syjonistów Demokratów „Ichud” w Polsce. Ogólnosyjonistyczna partia, działająca legalnie w Polsce w latach 1945–1950. Podstawowym postulatem Ichudu były działania zmierzające do utworzenia państwa żydowskiego w Palestynie. Ichud był najliczniejszą po wojnie partią żydowską, skupiającą głównie przedstawicieli inteligencji, dawnych przemysłowców, studentów lub urzędników. Jedną z form aktywności partii była pomoc przy procedurze emigracyjnej do Palestyny. Partia posiadała własne wydawnictwo, prasę, a także związane z nią były organizacje młodzieżowe. Ichud, na mocy decyzji MAP, miał zaprzestać działalności do 1 stycznia 1950 r. Szerzej zob.: N. Aleksiuś, *Ichud [w:] Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 824.

⁵⁹ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 523.

⁶⁰ Szerzej na ten temat zob.: J. Kwiek, *Żydzi, Lemkowie, Słowacy...*, s. 73 n.

⁶¹ IPN Kr, 07/1882, Akta w sprawie Marka Kohna.

⁶² Zob. IPN Kr, 07/1882, Akta w sprawie Marka Kohna, k. 22.

i »warszawskiej«]. Przeprowadzić szeroką akcję werbunkową wśród aktywu »Ichudu«, przede wszystkim wśród elementów najbardziej reakcyjnych. Przygotować materiały dla werbunku kandydatów na delegatów Zjazdu⁶³. Po ponagleniu wystosowanym 16 marca 1948 r. przez kpt. Arkadiusza Libermana⁶⁴, kierownika Sekcji II Departamentu V, do MBP wysłano raport o przeprowadzonej inwigilacji środowiska krakowskiego Ichudu. Scharakteryzowano w nim środowisko skupione wokół tej partii, wskazując przy tym osoby najbardziej zaangażowane w jej funkcjonowanie, a także informując o innych szczegółach, m.in. o finansach organizacji, tarciach z tzw. grupą warszawską i prośbach jej członków o pozwolenie na urządzenie demonstracji. W dokumentacji zachowały się także treści donosów przekazywanych w 1948 r. przez informatorów o pseudonimach „Pokój” i „Jerzy”. Ponadto znajdują się tam listy osób wchodzących w skład zarządu krakowskiego oraz tarnowskiego Ichudu, informacje na temat ich zarobków, a także o kolejnych zebraniach członków partii. Prowadzone rozpracowanie zostało zakończone do marca 1950 r.⁶⁵

W cytowanym już kilkakrotnie pierwszym sprawozdaniu referenta mniejszościowego dokonano też zwięzłej charakterystyki organizacji Hitachdut⁶⁶, której nadano kryptonim „Kupiec”. Jej lokal mieścił się przy ul. Sarego 7. Działająca przy niej organizacja młodzieżowa nazywała się „Gordonia”. W charakterystyce zaznaczono, że „zarząd reprezentują mgr [Leopold] Huppert, Mandel i Neiger. Nastawienie czysto lewicowe, dążące jednak do emigracji Żydów z Polski⁶⁷. W dalszych raportach donoszono, że członkowie Hitachdut wykazywali żywe zainteresowanie zbiorami książkowymi, które zamierzali wywieźć do Palestyny. Informatorzy donosili też o spotkaniu, podczas którego wygłoszony został m.in. referat na temat bieżącej sytuacji w Izraelu⁶⁸. W podobnie lakoniczny sposób nadmieniono o istnieniu organizacji młodzieżowej Haszomer Hacair⁶⁹, której przypadł kryptonim „Zapalenie”. Lokal organizacji mieścił się przy ul. Dietla 44. Reprezentantem zarządu był inż. Tartakower. Podkreślano „nastawienie polityczne organizacji radykalno-lewicowe, można by powiedzieć komunistyczno-nacjonalistyczne. Organizacja posiada dość silne kontakty z zagranicą. Dąży do emigracji⁷⁰”.

⁶³ IPN Kr, 07/1882, Akta w sprawie Marka Kohna, k. 8.

⁶⁴ Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/7028>, (dostęp 18 V 2021 r.).

⁶⁵ *Ibidem*, k. 2 n.

⁶⁶ Hitachdut (hebr. związek) – Mifleget ha-Awoda ha-Cij(j)onit „Hitachdut”, czyli Syjonistyczna Partia Pracy „Hitachdut”. Po II wojnie światowej partia wznowiła swą działalność jako „Hitachdut” – Żydowska Syjonistyczno-Socjalistyczna Partia Pracy. Jej członkowie dążyli do utworzenia państwowości w Palestynie, przy pomocy Wielkiej Brytanii. Hitachdut w okresie powojennym nie był liczną partią, a dodatkowo osłabiał ją brak wewnętrznej zgody. Ostatecznie partia została rozwiązana na mocy decyzji MAP w grudniu 1949 r. Szerzej zob.: N. Aleksium, *Hitachdut* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 603.

⁶⁷ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Spis organizacji syjonistycznych, k. 523.

⁶⁸ *Ibidem*, Raport okresowy za czas od 1 XI do 30 XI 1948 r., k. 570.

⁶⁹ Ha-Szomer ha-Cair (hebr. Młody Strażnik) – istniejąca w okresie międzywojennym lewicowa syjonistyczna organizacja młodzieżowa. Po II wojnie światowej Ha-Szomer ha-Cair wznowiła swoją działalność, skupiając się przy CKŻP. Popierali masowe wyjazdy do Palestyny. Na mocy postanowienia MAP Ha-Szomer ha-Cair miała zostać rozwiązana do 1 lutego 1950 r. Szerzej zob.: N. Aleksium, *Ha-Szomer ha-Cair* [w:] *Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 566–567.

⁷⁰ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Spis organizacji syjonistycznych, k. 523.

Zaskakujące jest, że w spisie organizacji z lutego 1947 r. nie pojawił się opis partii Bund⁷¹, której sprawa została oznaczona w późniejszych sprawozdaniach kryptonimem „Buda”. Po wojnie w Krakowie związek funkcjonował już od jesieni 1945 r., zaś w Tarnowie reaktywowano go 5 maja 1946 r. Być może brak wzmianek na temat Bundu w pierwszym sprawozdaniu wynika z tego, że była to organizacja głosząca program pozostania Żydów w Polsce. Nie ulega jednak wątpliwości, że w późniejszym okresie należała do najbardziej rozpracowywanych przez funkcjonariuszy WUBP w Krakowie organizacji żydowskich. Prowadzono zarówno sprawę dotyczącą samej organizacji, jak też wspomniane wcześniej sprawy rozpracowań indywidualnych na wybranych jej członków: Emanuela Rympla (członka Bundu z Krakowa), kryptonim „Rum” oraz Liebera Gottloba⁷², kryptonim „Igła”⁷³. Ponadto w pierwszym sprawozdaniu nie pojawiły się informacje na temat Towarzystwa Kultury i Sztuki, którego rozpracowanie nosiło kryptonim „Literat”⁷⁴. W zasadzie brak też szczegółowych doniesień dotyczących działalności Towarzystwa w późniejszych sprawozdaniach, co może sugerować jego niską aktywność lub marginalne zainteresowanie bezpieki. Z kolejnych sprawozdań wynika, że 22 lutego 1949 r. założono jeszcze jedną sprawę indywidualną – rozpracowanie agenturalne pod kryptonimem „Agrochemia” przeciw Leonowi Szankierowi (lub Szenkierowi), właścicielowi fabryki chemicznej w Białej.

SIĘĆ INFORMATORÓW

W trakcie istnienia stanowiska referenta do spraw żydowskich, jak wynika z zachowanych sprawozdań, bazowano na działalności pojedynczych informatorów. Można wskazać pseudonimy i krótkie charakterystyki przynajmniej ośmiu informatorów i jednego agenta, jednak na obecnym etapie badań brak bliższych danych umożliwiających identyfikację większości osób ukrywających się pod tymi pseudonimami. Niekompletność sprawozdań utrudnia pełne określenie ich liczby, nic jednak nie wskazuje, by do 1950 r. znacznie różniła się ona od dotychczasowych ustaleń. Zgodnie z danymi zawartymi

⁷¹ Bund – właśc. Ogóln żydowski Związek Robotniczy „Bund” na Litwie, w Polsce i w Rosji. Partia robotnicza, utworzona w październiku 1897 r. w Wilnie. Działalność została wznowiona już w listopadzie 1944 r. Członkowie Bundu konsekwentnie dążyli do odbudowy życia żydowskiego w Polsce, stanowiąc tym samym przeciwwagę dla organizacji syjonistycznych. W 1948 r. część Bundu połączyła się z PPR, tworząc tym samym frakcję PZPR przy CKŻP. Z kolei te osoby, które nie zgadzały się na takie połączenie, w większości wyemigrowały do Francji. W styczniu 1949 r. na nadzwyczajnym zjeździe Bundu jego członkowie dokonali samokrytyki, a także zdecydowali o rozwiązaniu partii i wstąpieniu do PZPR. Szerzej zob.: N. Aleksium, *Bund [w:] Polski słownik judaistyczny...*, t. 1, s. 242–244. Szerzej na temat Bundu po wojnie: M. Rusiniak-Karwat, *Nowe Życie na zgliszczach. Bund w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 2016.

⁷² **Lieber Gottlob**, ur. w 1903 r. w Tarnowie. W rodzinnym mieście ukończył szkołę gimnazjalną, a następnie do 1924 r. studiował na Akademii Handlowej w Krakowie. Był członkiem organizacji młodzieżowej Cukunfit, a następnie Bundu. Okres okupacji spędził w ZSRS. Po wojnie, 5 września 1947 r. powrócił do Gdańska, a stamtąd do Tarnowa. Był aktywnym działaczem tarnowskiego Bundu. Szerzej na temat Gottloba zob.: IPN Kr 07/1694, t. 1–2, Akta kontrolno-śledcze oraz operacyjne przeciwko Lieberowi Gottlobowi; IPN Kr 00142, Kartoteka Ogólnoinformacyjna b[ylego] W[ydziału] „C” b[ylego] WUSW w Krakowie, Karta Liebera Gottloba; M. Wenklar, *Listy – Losy trzech mieszkańców przedwojennego Tarnowa*, „Karta” 2009, nr 61, s. 146–149.

⁷³ Szerzej na temat Bundu w Krakowie zob.: J. Kwiek, *Żydzi, Łemkowie, Słowacy...*, s. 76 n.

⁷⁴ IPN Kr, 056/2 t. 6 cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, k. 557.

w sprawozdaniach, wszyscy informatorzy wywodzili się ze środowiska żydowskiego, co wydaje się uzasadnione ze względu na sprawy, do których wykorzystano ich pracę. Poza jednym informatorem i agentem, pozostali okres wojny i okupacji spędzili w ZSRS. Według oficjalnych sprawozdań wszyscy pozyskani zostali bez użycia tzw. kompromitujących materiałów, a zwerbowano ich, odwołując się do – jak to określano – uczuć patriotycznych. Nie jest jednak wykluczone, że rzeczywistość odbiegała od tej opisanej w raportach i używano innych metod niż „uczucia patriotyczne” do pozyskania osób do współpracy, czego przykładem może być historia informatora „Wróg”. Ten wątek zostanie poruszony w dalszej części artykułu. W przypadku Tarnowa raportowano o trudnościach operacyjnych, zwerbowani tam informatorzy, jak twierdzono, m.in. nie znali języka jidysz, co skutkowało brakiem precyzji w przekazywanych meldunkach. Trudno jednoznacznie rozstrzygnąć, czy powód ten był zgodny z prawdą. Wydaje się mało prawdopodobne, by rzeczywiście nie znali tego języka nawet w stopniu podstawowym.

Pierwszym wzmiankowanym w aktach informatorem był człowiek o pseudonimie „Jerzy” – zwerbowany do rozpracowania Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego. Informacja o jego działalności pojawia się już w raporcie okresowym za okres od 1 do 15 marca 1947 r. Został zwerbowany bez pisemnego zobowiązania, ale dostarczane przez siebie materiały sygnował wzmiankowanym pseudonimem. Ponadto w dokumentach zanotowano: „Pracuje normalnie jak informator ze zobowiązaniem”⁷⁵. W 1948 r., o czym już wspomniano, informował na temat środowiska krakowskiego Ichudu⁷⁶. Pseudonimu drugiego informatora nie udało się ustalić. Zwerbowany został do sprawy Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego, ale jednocześnie raportował także o działalności żydowskich organizacji młodzieżowych. Miało to związek z jego członkostwem w Komisji Porozumiewawczej Żydowskich Organizacji Młodzieżowych (1947 r.)⁷⁷. Być może był to informator o pseudonimie „Pokój”, pojawiający się przy okazji rozpracowywania środowiska Ichudu w Krakowie i Tarnowie⁷⁸. Kolejnym był figurujący w sprawozdaniu za okres od 1 do 31 lipca 1948 r. informator „Szydło” skierowany przez Sekcję 1 Wydziału V. Pracował on przy wspomnianym już rozpracowaniu o kryptonimie „Igła”⁷⁹.

16 grudnia 1948 r. z Wydziału I do Referatu do Spraw Żydowskich został przekazany informator o pseudonimie „Nr. 10”. Po wprowadzeniu go do organizacji Ichud (sprawa kryptonim „Babilon”) wykorzystano go do rozpracowania tego obiektu. Z załączonej charakterystyki wynika, że do 1939 r. był współwłaścicielem dużej firmy handlowo-przemysłowej w Krakowie. Po wybuchu wojny wyjechał do Lwowa, zaś w czerwcu 1940 r. wywieziono go w głąb ZSRS. Na podstawie amnestii w sierpniu 1941 r. został zwolniony, a następnie przebywał w Samarkandzie w Uzbekistanie. W 1946 r. powrócił do Polski jako repatriant.

⁷⁵ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Sprawozdanie okresowe za czas od 1 III do 15 III 1947 r., k. 526.

⁷⁶ Zob. IPN Kr, 07/1882, Akta w sprawie Marka Kohna, k. 16.

⁷⁷ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 15 III do 1 IV 1947 r., k. 529.

⁷⁸ IPN Kr, 07/1882, Akta w sprawie Marka Kohna, k. 16 n.

⁷⁹ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport okresowy za czas od 1 VII do 31 VII 1948 r., k. 548.

W chwili werbunku na informatora – w kwietniu 1947 r. – był właścicielem wydawnictwa. Należał do Ichud, miał legitymację partyjną. I w jego wypadku podczas przekonywania do współpracy odwołano się do uczuć patriotycznych. „Politycznie słabo się orientuje. Z uwagi na to, że ze społeczeństwem mało się styka możliwości jego są znikome”⁸⁰. Nakazano mu zaktywizowanie się w środowisku Ichudu, by w przyszłości jego raporty mogły być bardziej szczegółowe. Brak dalszych informacji w sprawozdaniach uniemożliwia w chwili obecnej określenie, czy do takiej aktywizacji doszło przed zawieszeniem legalnej działalności wzmiankowanej partii.

Trzech kolejnych informatorów pozyskano do rozpracowania środowiska związanego z Bundem w Tarnowie. Pierwszym był informator o pseudonimie „Wróg”⁸¹, zwerbowany 10 lutego 1949 r. w Tarnowie przez referenta Maurycego Hoffmana. Jako motyw werbunku w sprawozdaniu referent podał „uczucia patriotyczne”. Jednak w aktach personalnych informatora „Wróg” znajduje się notatka sporządzona przez Maurycego Hoffmana w styczniu 1949 r., z której wynika, w jaki sposób planował ten werbunek. Hoffman pisał: „Kandydat na werbunek [Michał Staszewski] zostanie wezwany przez RKU, po załatwieniu z nim przez pracownika RKU sprawy, zostanie na ulicy zatrzymany przez pracownika PUBP i doprowadzony do PUBP, gdzie w czasie przesłuchania go jako podejrzanego o wrogie wypowiedzi w stosunku do ZSRR i do ustroju demokratycznego w Polsce zostanie zwerbowany na materiałach kapturowych, jako siejący wrogą propagandę”⁸². Z raportu o dokonanym werbunku, złożonym 14 lutego 1949 r. można wnioskować, że najpierw próbowano tego dokonać na materiałach kapturowych (w ten sposób określano działania, do których wykorzystywano osoby nieświadome swej prawdziwej roli), tak jak to zostało opisane powyżej. Ostatecznie przeważył fakt, że werbowany w trakcie rozmowy wielokrotnie wyraził i potwierdził chęć przynależenia do PZPR. „Wykorzystując te jego wypowiedzi zaproponowałem mu, aby postarał się zrehabilitować [pisownia oryginalna] za swoje odstąpienie od rewolucyjnego ruchu, poprzez wykazanie się walką z wrogami demokracji ludowej, na co kandydat zgodził się”⁸³.

„Wróg” należał przed werbunkiem do Bundu, stąd też pozyskano go w celu rozpracowania tego środowiska, w szczególności osób podejrzanych o „sianie dywersji” wśród społeczności żydowskiej, byłych pravicowych przywódców partii. Do 1939 r. pracował jako krawiec i był członkiem związków zawodowych zorganizowanych przez Bund

⁸⁰ *Ibidem*, Raport o przekazaniu informatora, k. 578.

⁸¹ „Wróg” – pseudonim operacyjny informatora Michała Staszewskiego, s. Altera i Rajzli z d. Rowińskiej, urodzonego 4 stycznia 1912 r. w Tarnowie. Obywatel polski narodowości żydowskiej, z akt wynika, że również wyznania mojżeszowego. Z zawodu był krawcem i pracował w Spółdzielni Konfekcyjnej w Tarnowie. Ukończył cztery klasy szkoły powszechnej i trzy klasy szkoły zawodowej. Miał rodzinę: żonę i troje dzieci. W przeszłości należał do Bundu, w chwili werbunku był bezpartyjny. W okresie II wojny światowej przebywał w ZSRR, gdzie pracował jako krawiec (m.in. w województwie kijowskim, we Władykaukazie i obwodzie almatyńskim). Do Polski powrócił w 1945 r. Najpierw przyjechał do Szczecina, a kiedy dowiedział się, że jego siostra przebywa w Tarnowie, przeniósł się do tego miasta. Michał Staszewski został zwerbowany do rozpracowania środowiska tarnowskiego Bundu, a także do pozyskiwania wiadomości na temat sekretarza tamtejszego Bundu – Gottloba – zob. IPN Kr, 009/3416, Teczka personalna informatora „Wróg”, k. 2 i n.

⁸² IPN Kr, 009/3416, Teczka personalna informatora „Wróg”, Raport o zatwierdzeniu kandydata na werbunek, k. 2.

⁸³ *Ibidem*, Raport o dokonaniu werbunku, k. 3.

w Tarnowie. W raporcie zapisano, że do 1936 r. sympatyzował z organizacją MOPR⁸⁴, ale ze względów koniunkturalnych miał się odciąć od tego środowiska i przejść na stronę Bundu. Wojnę i okupację przetrwał w ZSRS. Pracował tam również jako krawiec, przebywał też w kołchozie. W 1946 r. wstąpił do Bundu i był jego członkiem do 1947 r. Zatrudniony był w tej samej fabryce konfekcyjnej, w której pracował Lieber Gottlob – będący obiektem zainteresowania WUBP w Krakowie. „Dotychczas otrzymuje nastawienia ogólnikowe w celu przekonania się o jego ustosunkowaniu się do współpracy. Po stwierdzeniu szczerości z jego strony będzie użyty do rozpracowania Gotloba [pisownia oryginalna]”⁸⁵. Maurycy Hoffman w następujący sposób charakteryzował jego pracę: „Informator »Wróg« od chwili zwerbowania pracą z Organami Bezpieczeństwa kontynuował sumiennie udzielając wszelkich możliwych informacji. Na spotkania przychodził punktualnie, wykonując poleczone mu zadania. Do pracy był szczerzy i chętny. Doniesienia zapodawane przez w/w informatora polegały na prawdzie i były ogólnoinformacyjne, gdyż do głębszego rozpracowania nie miał możliwości”⁸⁶. „Wróg” został 5 maja 1950 r. usunięty z sieci agenturalno-informacyjnej, ponieważ stał się członkiem PZPR. Nadal zamierzano jednak utrzymać z nim współpracę w charakterze kontaktu poufnego. Planowano też, że w razie potrzeby zostanie usunięty z partii i przywrócony dla celów operacyjnych, do rozpracowania środowiska żydowskiego oraz ich kontaktów z rodziną i znajomymi z Izraela.

Również informator o pseudonimie „D” został zwerbowany przez referenta do spraw żydowskich w Tarnowie 18 lutego 1949 r. Był członkiem Bundu, stąd też przygotowano go do rozpracowania tego właśnie środowiska i działalności członków tej organizacji. Do 1939 r. pracował jako szewc we Włocławku. W trakcie wojny i okupacji był więźniem niemieckich obozów koncentracyjnych. Po wojnie wrócił do Tarnowa i założył rodzinę. Nielegalnie prowadził warsztat szewski, jednak od 1948 r., na skutek choroby zlikwidował własną działalność i rozpoczął pracę w Spółdzielni Konfekcyjnej. „Możliwości jego pracy jako informatora są duże, gdyż styka się bezpośrednio z b. członkami »Buda« na terenie pracy. Po stwierdzeniu jego stosunku do współpracy dostanie nastawienie rozpracowania działalności Gotloba i [Uszera] Bleiweisa”⁸⁷.

Tego samego dnia, tj. 18 lutego 1949 r. referent do spraw żydowskich pozyskał kolejnego informatora – pseudonim „Jan”. Jako motyw werbunku także i w tym wypadku podano uczucia patriotyczne. Był on członkiem Bundu i pracownikiem Spółdzielni Konfekcyjnej, stąd też – analogicznie do opisanego wyżej przypadku – zamierzano wykorzystać go do rozpracowania działalności członków tej organizacji na terenie Spółdzielni. Do 1928 r. informator był sympatykiem KZMP⁸⁸, ale po aresztowaniu go w tymże roku przez policję

⁸⁴ Międzynarodowa Organizacja Pomocy Rewolucjonistom – założona w 1922 r. w Moskwie organizacja komunistyczna. W Polsce była ona podporządkowana Komunistycznej Partii Polski. Rozwiązana w 1947 r.

⁸⁵ IPN Kr, sygn. 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport o zwerbowaniu informatora, k. 588.

⁸⁶ IPN Kr, sygn. 009/3416, Teczka personalna informatora „Wróg”, Postanowienie o wyeliminowaniu informatora ps. „Wróg”, k. 4.

⁸⁷ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport o zwerbowaniu informatora, k. 589.

⁸⁸ Komunistyczny Związek Młodzieży Polskiej – organizacja młodzieży, działająca w Polsce w latach 1922–1938. Kierowana przez Komunistyczną Partię Polski.

odstąpił od lewicowego ruchu robotniczego i wstąpił do Bundu. Wojnę i okupację spędził w ZSRS, jako żołnierz Armii Czerwonej. Po powrocie do Tarnowa ponownie wstąpił do Bundu, był członkiem tej organizacji do grudnia 1948 r. Następnie chciał wstąpić do PZPR, ale do dnia werbunku nie został przyjęty. „Ponownie lawiruje do »Budy« chcąc razem z nimi wejść do PZPR. Możliwości pracy ma duże, gdyż codziennie styka się z b. członkami »Budy« na miejscu pracy, jako były współpracownik kontrwywiadu winien z nakładanych zadań wywiązywać się dobrze»⁸⁹.

Funkcjonariusze WUBP interesowali się także kwestią punktów przerzutowych oraz handlem walutą. W tym celu 1 marca 1949 r. w Krakowie przez referenta Maurycego Hoffmana został zwerbowany informator „Czarny”. Jako motyw przy werbunku również i w jego aktach podano „na uczuciach patriotycznych”. „Czarny” często uczęszczał do synagogi Tempel, gdzie mieściła się „giełda”, przez co znał środowisko i miał być przydatny do rozpracowania tamtejszych handlarzy. W dalszej perspektywie zaś miał się przyczynić do rozpracowania punktów przerzutowych, którymi posługiwali się „giełdciarze” przy przekraczaniu granicy. Z charakterystyki wynika, że zwerbowany informator „Czarny” do 1939 r. pracował jako subiekt w różnych sklepach w Krakowie. Okupację spędził w ZSRS, zaś po powrocie do Krakowa najpierw był na utrzymaniu swojej ciotki, a po pewnym czasie zaczął pracować dorywczo jako dorożkarz. Po zwerbowaniu został skierowany do rozpracowania środowiska podejrzanych o spekulacje dewizowe przy synagodze Tempel⁹⁰.

W dokumentach sprawozdawczych referenta do spraw żydowskich znajduje się informacja o agencie „Tadeuszu” zwerbowanym 30 września 1949 r. Nie udało się odtworzyć bliższych informacji o okolicznościach jego werbunku, w raporcie podkreślono brak materiałów kompromitujących na jego temat, co może sugerować w pewnym sensie dobrowolny charakter podjęcia współpracy lub, jak w poprzednich wypadkach, zwerbowano go, odwołując się do uczuć patriotycznych. Był on członkiem zarządu organizacji Poalej Syjon CS Hitachdut i zamierzano go wykorzystać do rozpracowania tej organizacji. Do 1939 r. przebywał z rodzicami i uczęszczał do szkoły powszechnej. Jego ojciec był zegarmistrzem. Podczas okupacji przebywał z nim na tzw. aryjskich papierach w Krakowie i, posługując się fałszywą tożsamością, pracował jako zegarmistrz w prywatnej firmie. Po zakończeniu wojny wstąpił do PPR. W 1945 r. został powołany do czynnej służby wojskowej, którą zakończył dwa lata później w stopniu kaprała. W 1948 r. wstąpił do Hitachdut, gdzie pełnił funkcję członka zarządu, jednocześnie pracował jako zegarmistrz chałupnik⁹¹.

ZAKOŃCZENIE

Od jesieni 1949 r. MBP podjęło działania umożliwiające Żydom emigrację do Izraela, zaś Ministerstwo Administracji Publicznej wydało komunikat o pewnego rodzaju ułatwieniach w tym aspekcie. W instrukcjach uszczegółowiono też, które grupy powinny

⁸⁹ IPN Kr, 056/2, t. 6, cz. 2, Sprawozdania po linii spraw żydowskich 1947–1949, Raport o zwerbowaniu informatora, k. 590.

⁹⁰ *Ibidem*, Raport o zwerbowaniu informatora, k. 596.

⁹¹ *Ibidem*, Raport o zwerbowaniu agenta, k. 615.

z Polski wyjechać, wskazując na „elementy syjonistyczne i klerykalne”. Zachęcanie Żydów do emigracji trwało w zasadzie do 1951 r.⁹² Ponadto, na przełomie lat 1949 i 1950 wydane zostały rozporządzenia, których celem była likwidacja działalności partii i organizacji żydowskich w Polsce. W 1950 r. utworzono świeckie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce. Powstało ono z połączenia Centralnego Komitetu Żydów w Polsce i Żydowskiego Towarzystwa Kultury. Odtąd była to jedyna legalnie działająca ogólnopolska organizacja żydowska. W związku zaś z tymi zmianami i wytycznymi z MBP, rozkazem organizacyjnym nr 0116 z 24 grudnia 1949 r. z Kierownictwa Wydziału V wyłączono i zlikwidowano stanowisko referenta do spraw żydowskich. Od 1 stycznia 1950 r. w Krakowie nie istniała już taka komórka, zaś sprawozdania krakowskiego WUBP/WUdsBP za lata 1950–1954 pokazują, że wszelkie rozpracowania związane ze środowiskiem żydowskim były prowadzone w Sekcji 3 Wydziału V przez tamtejszych funkcjonariuszy, nieokreślanych już mianem „referentów do spraw żydowskich”. W piśmie z MBP do naczelników Wydziału V ze stycznia 1950 r. wydano zalecenia, by w związku z likwidacją działalności partii żydowskich zamykano dotychczas prowadzone rozpracowania obiektowe. Nakazano przy tym sprawdzenie, czy rozpracowywane osoby pozostały w kraju, czy też emigrowały. W przypadku osób, które nie wyjechały z kraju, instruowano, by założyć sprawę rozpracowania agencyjnego lub ewidencyjnego. Ponadto w sferze zainteresowań WUBP pozostały wojewódzkie komitety żydowskie, kongregacje wyznaniowe, a także żydowskie towarzystwa społeczno-kulturalne⁹³.

W świetle zachowanych sprawozdań szefa WUBP lub raportujących referentów mniejszościowych wydaje się, że wszelkie działania WUBP w Krakowie w latach 1945–1950 wobec społeczności żydowskiej nie odznaczały się szczególnością. Można odnieść wrażenie, że stanowiły one raczej efekt dyrektyw kierowanych z MBP, a wykonywano je powierzchownie i bez konsekwencji. Zasięg spraw i ich ważność dla funkcjonariuszy WUBP trudno porównać z rozpracowaniami środowisk kościelnych czy partyjnych. Organizacje żydowskie były rozpracowywane od środka, przez osoby o pochodzeniu żydowskim, często ich własnych członków. Wielokrotnie jednak przypisani do sprawy informatorzy nie mieli podstawowych umiejętności czy też dobrego rozeznania i kontaktów w danej organizacji lub środowisku. Znacznie utrudniało to ich pracę i sprawiało, że ich obserwacje i donosy nie zawsze miały dużą wartość dla danej sprawy. Jak wynika ze sprawozdań, także siatka informatorów nie była rozbudowana, co dodatkowo spowalniało pracę. Z kolei powojenne migracje i emigracje sprawiały, że czas odgrywał istotną rolę w prowadzonych rozpracowaniach. Wzmiankowano przy tym o licznych spotkaniach, do których nie doszło, czy też przez długi czas o braku lokalu kontaktowego, co dodatkowo utrudniało wymianę informacji. Lakoniczne wzmianki poczynione w sprawozdaniach z jednej strony ukazują różnorodność pól zainteresowań aparatu represji w odniesieniu do analizowanego środowiska, jak również odsłaniają braki i powierzchowność

⁹² B. Szaynok, *Tematyka żydowska w działalności MBP/MSW (1945–1989)* [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, Warszawa–Wrocław 2011, s. 270–295.

⁹³ *Ibidem*, s. 277.

podejmowanych działań. Nie ulega przy tym wątpliwości, że tematyka ta wymaga dalszych badań oraz prób dotarcia do kolejnych źródeł. Punktem wyjścia dla kolejnych badaczy może być tutaj spuścizna krakowskiego oddziału Wojewódzkiej Żydowskiej Komisji Historycznej czy też ówczesna prasa.

BIBLIOGRAFIA

OPRACOWANIA

- Aleksiun N., *Bund* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002.
- Aleksiun N., *Ha-Szomer ha-Cair* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Hitachdut* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Ichud* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Poalej Syjon-Lewica* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Poalej Syjon-Prawica* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003.
- Aleksiun N., *Żydowska Kongregacja Wyznaniowa* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003.
- Aparat przemocy wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1944–1956*, red. J. Syrnyk, Warszawa–Wrocław 2019.
- Berendt G., Grabski A., Stankowski A., *Studia z historii Żydów w Polsce po 1945 r.*, Warszawa 2000.
- Cichopek A., *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945 r.*, Warszawa 2000.
- Fijałkowski P., *Mizrachi* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 2, Warszawa 2003.
- Flisiak D., *Działalność syjonistów-rewizjonistów w Polsce w latach 1944/45–1950*, Lublin 2020.
- Grabski A., *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004.
- Grabski A., Berendt G., *Między emigracją a trwaniem: syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocaustie*, Warszawa 2003.
- Grądzka-Rejak M., „Wybić ich wszystkich...”, „Dziennik Polski”, 8 VIII 2016.
- Kwiek J., *Nie chcemy Żydów u siebie. Przejawy wrogości wobec Żydów w latach 1944–1947*, Warszawa 2021.
- Kwiek J., *Wydarzenia antyżydowskie 11 sierpnia 1945 r. w Krakowie: dokumenty*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 1.
- Kwiek J., *Zabójstwa ludności żydowskiej w Krakowskiem w latach 1945–1947. Fakty i mity*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2013, nr 4.

- Kwiek J., *Żydzi, Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945–1949/50*, Kraków 1998.
- Namysło A., *Instrukcja MBP dla rozpracowania partii i organizacji działających w społeczeństwie żydowskim z 1946 r.*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2.
- Olejnik L., *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003.
- Rusiniak-Karwat M., *Nowe życie na zgłiszczach. „Bund” w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 2016.
- Schatz J., *Pokolenie. Wzlot i upadek polskich Żydów komunistów*, Warszawa 2020.
- Spółeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendt, Warszawa 2009.
- Sommer-Schneider A., *Działalność służb bezpieczeństwa wobec środowiska żydowskiego na terenie województwa krakowskiego w latach 1949–1954 na przykładzie rozpracowania obiektowego o kryptonimie „Jordan” i „Zator”*, „Kwartalnik Historii Żydów” 2007, nr 4.
- Szaynok B., *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945–1953)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2.
- Szaynok B., *Problematyka izraelska w działaniach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych 1948–1968* [w:] *Spółeczność żydowska w PRL przed kampanią antysemicką lat 1967–1968 i po niej*, red. G. Berendt, Warszawa 2009.
- Szaynok B., *Tematyka żydowska w działalności MBP/MSW (1945–1989)* [w:] *Internacjonalizm czy...? Działania organów bezpieczeństwa państw komunistycznych wobec mniejszości narodowych (1944–1989)*, Warszawa–Wrocław 2011.
- Szaynok B., *Z Historią i Moskwą w tle. Polska a Izrael 1944–1968*, Warszawa 2007.
- Wenklar M., *Listy – Losy trzech mieszkańców przedwojennego Tarnowa*, „Karta” 2009, nr 61.
- Wieczorek P., *Żydzi w Wałbrzychu i powiecie wałbrzyskim 1945–1968*, Wrocław 2017.
- Zaremba M., *Wielka trwoga. Ludowa reakcja na kryzys. Polska 1944–1947*, Kraków 2012.
- Żebrowski R., *Aguda* [w:] *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, red. Z. Borzymińska i R. Żebrowski, t. 1, Warszawa 2003.

„Zbierać informacje o akcji przygotowawczej i sytuacji w organizacji...”. Działalność „referenta do spraw żydowskich” przy WUBP w Krakowie w latach 1947–1950

Artykuł odnosi się przede wszystkim do lat 1947–1950 oraz terenu województwa krakowskiego. Jego celem jest ukazanie działalności referenta ds. społeczności żydowskiej funkcjonującego przy Wojewódzkim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Krakowie. Dotychczas jego aktywność nie została szerzej opisana w literaturze przedmiotu. We wskazanym okresie, tj. od lutego 1947 r. do grudnia 1949 r., działał oddzielny referent (najpierw nazywany referentem mniejszościowym; później referentem do spraw żydowskich) zajmujący się gromadzeniem informacji, a następnie próbą rozpracowania tamtejszej społeczności żydowskiej. Działania bezpieki do tego okresu, np. w odniesieniu do powrotów ocalałych z Zagłady, osób wychodzących z ukrycia po tzw. aryjskiej

stronie, próbujących odzyskać mienie, czy też w odniesieniu do okoliczności, przyczyn i przebiegu pogromu krakowskiego etc., zostały już częściowo opisane, dlatego stanowią jedynie tło rozważań zawartych w niniejszym tekście. Autorka analizuje zachowane sprawozdania z działalności wskazanego referenta i przedstawia główne obszary zainteresowania bezpieczeństwa w odniesieniu do społeczności żydowskiej.

SŁOWA KLUCZOWE

Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa w Krakowie, społeczność żydowska, „referent mniejszościowy”, „referent do spraw żydowskich”, Kraków, ocaleli, inwigilacja, rozpracowanie, informator

“To Collect Information about the Preparatory Action and the Situation in the Organisation...”. The Activities of “a Clerk for Jewish Affairs” at the WUBP in Cracow in the Years 1947–1950

The article refers primarily to 1947–1950 and the area of the Cracow Voivodeship. Its aim is to show the activity of a clerk for Jewish affairs functioning at the Voivodeship Department of Security (WUBP) in Cracow. So far, his activity has not been described in detail in the literature on the subject. In the period indicated, i.e. from February 1947 to December 1949, a special clerk was appointed (at first called “the minority clerk”, later “for Jewish matters”), who was responsible for collecting information and then attempting to invigilate the local Jewish community. The activities of the secret police up to that time, e.g. regarding the return of Holocaust survivors, people coming out of hiding on the so-called Aryan side, trying to recover their property, or regarding the circumstances, causes and course of the Cracow pogrom, etc., have already been partly described, so they only form the background for the considerations contained in this text. The author analyses the surviving reports on the activity of the said clerk and presents the main areas of interest of the “security service” in relation to the Jewish community.

KEYWORDS

Voivodeship Department of Security in Cracow, Jewish community, “minority clerk”, “Jewish affairs clerk”, Cracow, survivors, surveillance, investigation, informer

MARTYNA GRĄDZKA-REJAK – doktor, historyczka, judaistka, edukatorka, pracowniczka Biura Badań Historycznych IPN. Kierowniczką Działu Naukowo-Badawczego w Muzeum Getta Warszawskiego. Specjalizuje się w historii II wojny światowej, Zagłady Żydów, historii

mniejszości narodowych i etnicznych, kobiet oraz historii społecznej. Stypendystka Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej. Laureatka nagrody Prezesa Rady Ministrów za najlepszą rozprawę doktorską (2016), finalistka Nagrody Naukowej „Polityki”. Autorka książek: *Przerwane dzieciństwo. Losy dzieci Żydowskiego Domu Sierot przy ul. Dietla 64 w Krakowie podczas okupacji niemieckiej/A broken childhood. The Fate of the Children from the Jewish Orphanage at 64 Dietla Street in Cracow during the German Occupation* (2012); *Kobieta żydowska w okupowanym Krakowie (1939–1945)*, nominowanej do nagrody Książka Historyczna Roku (2017). Współautorka (wraz z dr. Janem Olaszkiem) książki *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL* (2020). Współredagowała m.in.: *Elity i przedstawiciele społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej (1939–1945)* (z dr Aleksandrą Namysło; 2017); *Ciemności kryją ziemię. Wybrane aspekty badań i nauczania o Holokauście* (z dr. Piotrem Trojańskim; 2019).

MARTYNA GRĄDZKA-REJAK – PhD, a historian, judaist, educator, works in the Historical Research Office of the IPN. Head of the Research Department at the Warsaw Ghetto Museum. She specialises in the history of World War II, the Holocaust, national and ethnic minorities, women and social history. A scholarship holder of the Foundation for Polish Science. Winner of the Prime Minister's Award for the best doctoral dissertation (2016), finalist of the Academic Award of *Polityka*. Author of books: *Przerwane dzieciństwo. Losy dzieci Żydowskiego Domu Sierot przy ul. Dietla 64 w Krakowie podczas okupacji niemieckiej* (2012); *Kobieta żydowska w okupowanym Krakowie*, nominated for the Historical Book of the Year Award (2017). Co-author (with Dr Jan Olaszek) of *Holokaust, pamięć, powielacz. Zagłada Żydów i okupacyjne stosunki polsko-żydowskie w publikacjach drugiego obiegu w PRL* (2020). She co-edited, among others: *Elity i przedstawiciele społeczności żydowskiej podczas II wojny światowej (1939–1945)* (with Aleksandra Namysło, PhD; 2017); *Ciemności kryją ziemię. Wybrane aspekty badań i nauczania o Holokauście* (with Piotr Trojański, PhD; 2019).